

Meten, boren en besien

A. van 't Riet, *Meeten, boren en besien. Turfwinning in de buitenrijnse ambachten van het Hoogheemraadschap van Rijnland 1680-1800* (Verloren, Hilversum 2005) 410 p., Geïll., ISBN 90-6550-883-X, 36,-.

Dat turf tot 1800 een belangrijke plaats in de Hollandse samenleving innam, is genoegzaam bekend. Geen overzicht van economische ontwikkelingen in het genoemde gewest, of het nu over de laat-middeleeuwse of vroegmoderne tijd gaat, kan om het 'bruine goud' heen. Iedereen is het daar roerend over eens, net als over het nijpende tekort aan goede studies over deze brandstof. Voor negentiende-eeuws Groningen is er M. Gerdings studie, maar voor de kerngebieden van de Hollands-Utrechtse laagvlakte, waar ook eeuwenlang turfwinning plaatsvond, bleef deze tak van de economie erg onderbelicht. Auteurs als Diepeveen en Ibelings gingen in hun publicaties voor Schieland en Delfland bijvoorbeeld niet verder dan de zestiende eeuw. Met de publicatie van A. van 't Riets promotieonderzoek is voor het eerst voor de achttiende op een regionale schaal degelijk diepteonderzoek gedaan.

Van 't Riets onderzoek richt zich op de turfwinning in de buitenrijnse ambachten van het hoogheemraadschap van Rijnland, ruwweg de dorpen tussen Leiden, het Haarlemmermeer, Amstelland en de Oude Rijn. Als begindatum werd 1680 genomen: de verantwoording ligt in het feit dat het hoogheemraadschap vanaf dat jaar verveners verplichtte per eenheid geveende oppervlakte een stuiver te betalen, om zo de belastingen die op uitgeveende percelen omgeslagen werden, te kunnen verzekeren (waarborgsysteem) De administratie daarvan gebeurde in zogenaamde *verveningskohieren*, die dus erg waardevolle bronnen zijn voor het turfonderzoek. De keuze voor de buitenrijnse ambachten komt voort uit het gegeven dat de turfwinning in deze gebieden pas in de achttiende eeuw een hoogtepunt bereikte, terwijl de vervening in de binnenrijnse ambachten na 1680 niet meer zoveel voorstelde.

Het onderwerp is erg ruim benaderd; de vraagstelling concentreert zich op het belang en de gevolgen van de turfwinning. Door de afwezigheid van bestaand (voor)onderzoek, kan de aandacht zich dan ook op heel wat verschillende facetten richten. Soms betreft het erg voor de hand liggende aspecten zoals de vraag hoeveel turf er nu eigenlijk gewonnen werd of de impact van waterstaatkundige neveneffecten – turfwinning veroorzaakte immers immense waterplassen. In andere gevallen snijdt het boek zaken aan die vooralsnog onbetreden gebied waren, bijvoorbeeld de turfhandel en de wijze waarop deze op het platteland georganiseerd was.

In de eerste plaats wordt de lezer vertrouwd gemaakt met de organisatie van de turfwinning. Beginnend bij het eigenlijke arbeidsprocédé krijgt men een blik op de regelgeving van verschillende betrokken instanties, gaande van lokale bestuursleden via het hoogheemraadschap tot de Staten van Holland. Deze laatste hebben in de zestiende en zeventiende eeuw de belangrijkste regelgeving met betrekking tot turfwinning uitgevaardigd, maar de steeds groter wordende veenplassen begonnen een serieuze bedreiging te vormen en dit probleem leek beter door de hoogheemraadschappen te kunnen worden aangepakt. Een gezamenlijke overlegronde in 1677 leverde niet zoveel op, waarna de regionale waterschappen vrij spel hadden. Rijnland reageerde al snel op de situatie in eigen territorium door in 1680 het waarborgsysteem en de daarbij behorende administratie in te voeren.

Nadat alle verveningen in de betreffende ambachten uit de doeken gedaan zijn, maakt Van 't Riet een schatting van de hoeveelheid geproduceerde turf. Berekeningen op basis van de kohieren tonen aan dat de veel geciteerde cijfers van J.W. de Zeeuw (1978) de productie met ruim dertig procent overschatten. De buitenrijnse ambachten produceerden dus minder dan voorheen werd aangenomen, maar dat neemt niet weg dat ze voorzagen in circa twintig procent van de totale Hollandse turfbehoefte, een substantieel aandeel dus.

Vervolgens wordt in enkele hoofdstukken ingegaan op de maatschappelijke context waarbinnen turfwinning plaatsvond, meer bepaald de sociale achtergrond van veenlieden en -arbeiders. Uit het onderzoek blijkt dat niet alleen 1680 als

S. Zeischka

42 en 43

cesuur gezien moet worden. Nog een halve eeuw daarna bleef de turfwinning in de buitenrijnse ambachten immers een relatief kleinschalige activiteit: de meeste verveners werkten alleen en veenden niet zo veel, bovendien combineerden ze dit met andere activiteiten als landbouw, visserij of het houden van een winkel. Pas na 1730 veranderde de praktijk en trad schaalvergroting op: er werden compagnieschappen opgericht en er ontstond een groep van 'grote veenlieden' die zich met grootschaliger vervening inliet. Verder blijkt dat vrijwel alle veenlieden uit de regio kwamen en enkel daarbinnen verveenden, ook na 1730. Deze endogene dynamiek is ook bij de arbeiders vast te stellen: grote aantallen trekarbeiders waren niet of slechts heel beperkt aanwezig.

Het zesde van de in totaal acht hoofdstukken onderzoekt de turfhandel. Aan de hand van onderwerpen als afzetgebieden, omvang van exporten, stedelijke turfmarkten, turfdragersgilden en turfschippers wordt dit facet behandeld. Opmerkelijk daarbij is dat de meest nabije stad, Leiden, niet de grootste afnemer van de buitenrijnse turf was, in tegenstelling tot Amsterdam en Haarlem waar de meeste export heen ging. Aan de hand van schuldboeken van enkele turfschippers kon Van 't Riet ook concrete handelspraktijken schetsen. Hij concludeert dat vrijwel de hele handel op krediet gebaseerd was, zowel de handel tussen veenlieden en turfschippers als tussen schippers en consument, een constructie waarbij vooral schippers een kwetsbare plaats innamen.

Hierop volgt een bespreking van de gevolgen die de turfwinning in de regio had. Deze waren van geografische, demografische en waterstaatkundige aard. De vernatting van het milieu had verregaande consequenties: sommige dorpjes waren zelfs zover afgegraven dat ze volledig in waterplassen verdwenen. Door deze landvernieling verminderde de economische en ecologische levensvatbaarheid van de regio, wat vervolgens tot bevolkingsdaling en verarming leidde.

De eigenlijke uiteenzetting wordt afgerond met een blik op waterstaatkundige aspecten, en meer bepaald de droogmakingen die op vervening volgden. Het gaat daarbij niet meer om vervening in eigenlijke zin, maar aangezien droogmaking op veel wijzen onlosmakelijk met vervening verbonden was, kan men deze niet los van elkaar zien. De fondsen van het waarborgsysteem konden immers ook de financiële middelen leveren om de droogmaking te realiseren (al is dat nooit het geval geweest) en bovendien participeerden veel verveners in landwinning. Sommige 'grote' veenlieden kochten zelfs percelen water op om ze na droogmaking weer te kunnen verkopen. Ook hier gaat heel wat aandacht naar concrete projecten, hun financiële aspecten en de achtergrond van deelnemers. Na 1700 verstrekke Rijnland trouwens doorgaans vergunningen op voorwaarde dat de verveners de uitgeveende plassen binnen enkele decennia droogmaakten: de gereguleerde veenderijen.

Het boek is zonder meer een *must* voor elke onderzoeker die zich op het terrein van sociaal-economische en landschappelijke ontwikkelingen op het (Zuid-)Hollandse platteland wil begeven. In de eerste plaats is er de reikwijdte van de beschreven thema's en onderwerpen, waarbij het bronnenonderzoek steeds overtuigend de betekenis van turf demonstreert. Door die brede aanpak heeft de studie van Van 't Riet raakvlakken met tal van soorten van historisch onderzoek en het draagt daaraan een steentje bij: energievoorziening, arbeidsmarkt, demografische, ecologische en waterstaatsgeschiedenis, om er maar enkele te noemen. Naast de brede opzet, heeft ook de microaanpak zeker vruchten afgeworpen. De auteur blijkt in staat erg omvangrijk en gedetailleerd materiaal op te sporen. Op heel wat punten ontstaat daardoor een mooi en bijna tastbaar beeld van een plattelandssamenleving in volle dynamiek.

Toch vormt dit microperspectief ook een minpunt. Hier en daar wordt de behandeling van de onderzoeksresultaten wat opsommend, zonder dat daaruit een bepaalde gedachtegang gedestilleerd wordt. Bovendien zouden op verschillende plaatsen duidelijkere uitspraken gedaan kunnen worden of zou wat meer toenadering tot bredere historische trends gezocht kunnen worden. Een voorbeeld van een dergelijke gemiste kans zijn de ontwikkelingen na 1730. Enerzijds verschenen steeds meer 'grote' veenlieden die de zaken grootschaliger en commerciëler aanpakten, anderzijds was er de verarming van

de plattelandsbevolking en het feit dat een groot deel daarvan na de vervening als arbeider een nieuw inkomen vond. In feite brengt de auteur met zijn onderzoek hier elementen aan die tot verdere beschouwingen rond sociale proletarisering en polarisatie kunnen leiden en zijn verhaal dus zouden kunnen opentrekken. Deze ontwikkelingen zijn in de literatuur meermaals beschreven maar helaas gaat van 't Riet daar verder niet op in. Jammer is ook dat het besluit van het boek uit een bijna letterlijke herhaling van de belangrijkste constatering bestaat. Bovendien weerspiegelt de indeling van de eindconclusie de structuur van het hele boek. De rijkdom van het bronnenmateriaal wordt op deze wijze onrecht aangedaan, alleen al omdat een integratie van alle onderwerpen en onderzoeksresultaten in een pakkend besluit achterwege blijft. Het is als het ware aan de lezer om alle eindjes aan elkaar te knopen en voor zichzelf een visie op de sociaal-economische en landschappelijke transformatie van een plattelandssamenleving te ontwikkelen. Ook kan men soms vragen stellen bij het bronnenmateriaal. Zo doet de auteur uitspraken over het belang van de steden Leiden, Amsterdam en Haarlem als afzetgebied voor de uit de buitenrijnse ambachten gewonnen turf, maar daarbij wordt bijna alleen gebruik gemaakt van bronnen uit lokale plattelandsarchieven. Tevens wordt het belang van de genoemde steden afgeleid uit de aantallen tonnen turf die bepaalde schippers er leverden. De vraag rijst of het belang van stedelijke markten niet gemakkelijker en meer accuraat te schetsen is aan de hand van stedelijke bronnen. Aandacht voor dergelijke archieven had de analyse van de stedelijke dimensies in dit onderzoek een mooiere balans kunnen geven.

Samengevat: het boek bestrijkt een breed spectrum aan onderwerpen en biedt zonder meer een erg volledig beeld van de betekenis van turfwinning. Het gedetailleerde bronnenonderzoek moet eveneens positief beoordeeld worden, hoewel hier en daar vraagtekens geplaatst kunnen worden bij de eenzijdigheid van het gebruikte bronnenmateriaal. Wat meer afstand tot het concrete historische gebeuren had misschien tot scherpere analyses van bredere verbanden kunnen leiden.